

PAŠAUKIMO DIALEKTIKA:

EGZISTENCINĖ BAIMĖ VS METAFIZINIS SIAUBAS

Kęstutis Šerpetis

Klaipėdos universitetas

Politologijos katedra

Minijos g. 153, Klaipėda

El. p. smfdoc@centras.lt

Įvadas

Netrukus po rugsėjo 11-osios teroro akto Niujorke vokiečių muzikinio avangardo klasikas Karlheinzas Stockhausenas savotiškai interpretavo šio įvykio reikšmę: „Tai, kas ten įvyko, – didingas meno kūrinys. Vienu aktu šie žmonės gebėjo padaryti tai, apie ką muzikoje mes nė negalime svajoti. Jie dešimt metų treniravosi kaip išprotėję, fanatiškai tik dėl vieno koncerto, ir mirė. Tai pats didingiausias meno kūrinys visame kosmose. Aš negalėčiau to padaryti. Mes, kompozitoriai, prieš tai – visiškai nulis“ (www.gareta.ru [interaktyvus]). Komentuodamas šią egzaltuotą glorifikaciją, Michailas Epšteinas vertina ją kaip siaubo estetizaciją, imanentišką vakarų civilizacijos genijaus blyksnį jos aukščiausio iškilimo ir žlugimo taške (Эпштейн 2004, 763).

Jei pirmasis autorius ekspresyviai atliepia įvykiui postklasikinio *ressentiment* stiliumi, tai antrasis kvalifikuoja patį vertinimą kultūrinės-dvasinės eschatologijos intencijos kontekste. Abiejų pozicijų reverberacija (tarpusavyje atsispindinčio aido principu) savotiškai suskaido linijinėmis determinacijomis sutvirtinto duoto įvykio supratimo monolitą į pamatines – metafizinę, archetipinę, egzistencinę ir kt. – sudedamąsias. Taip, kryptingai siaurindama tradicinį aksiologinį horizontą, fenomeno refleksija tuo pačiu atveria kelią bet kurio reikšminio įvykio prasminių projekcijų apibūdinimui Visabūties ir Absoliuto, Nebūties ir Nieko koordinacijų sistemoje. Šiuose rėmuose jau ne patys įvykiai, o jų išgyvenimas atskleidžia ir įsakmiai numano kaskart naują ne tik savo ontologinės pozicijos, bet ir jos imanentinio metafizinio pagrindo analitinį permąstymą.

Minėtame terorizmo akte, jo suvoktyje ir vertinime persikryžiuoja nemažai istorinių-civilizacinių, kultūrinių-mentalinių ir asmenybinių-egzistencinių dimensijų, žyminčių žmogiškojo santykio su Būtimi intencijas, pozicijas ir poelgius, valingo apsisprendimo ir ryžtingo veiksmo aktus, ribinių situacijų totalumą ir jų prasminio horizonto liminalumo –

transgresyvumo – reliatyvizmą. Šiose dialektinės opozicijose atsiverianči išrinktumo–išsirinkimo, pašauktumo–pašaukimo išgyvenimų gama, varijuojanti nuo prozelitinio entuziazmo iki metafizinio siaubo, išryškina giluminį „Vakarų saulėlydžio“ nuotaikomis persmelkto K. Stockhauseno pasisakymo patosą, nukreiptą į gyvenimo pagal pašaukimą, kaip aukščiausio meno kūrinio apologiją. Netgi abstrahuojantis nuo įkūnyto šioje apeliacijoje „pozityvumo per destruktivumą“ samplaikos, asmenybės gyvenimo savikūra, formuojama orientuojantis į menamą imanentinio pašaukimo atraktorių, iškyla kaip giliai ambivalentiškas egzistencinio pobūdžio fenomenas, sudarantis sykiu Būties-pasaulyje vientisumo geštaltą ir tuo pat metu – pasižymintį virtualumu – kaitą, permanentinėmis fluktuacijomis ir „prasminėmis katastrofomis“ fenomenologinį artefaktą. Analitinis jo išvalgos bei kultūrinės-metafizinės raiškos horizonto reikšmių ir prasmių ribų apibrėžimas sudaro šio tyrimo tikslą ir uždavinius.

Pašaukimo konstrukcija ir rekonstrukcija

Etimologiniu požiūriu pašaukimas yra žodžių „šaukti“, „kviesti“, „apeliuoti“ vedinys, orientuojantis perėjimą, judėjimą kokiam nors asmeniui ar bendruomenei, grupei tikslo link. Pastarasis numanomas kaip išorinis, t. y. kažkoks *Kitas*, nužymintis tiek galutinį tašką, tiek ir perėjimo / tapsmo gaires, etapus ir lygius.

Antrą pašaukimo momentą sudaro tai, kad jis suprantamas kaip viso žmogaus gyvenimo paskirtis, esminis jo būties pasaulyje užsiėmimas, įprasminantis ir suteikiantis vertę individo egzistencijai.

Pagaliau trečias – transcendentalus – lygmuo apibūdina virtualų potencinį imanentinių žmogaus gabumų savi-atradimą ir savi-realizavimą, t. y. autentiškos Būties atvertį.

Vis dėlto nuolat kvestionuojamomis lieka tiek tikslo, tiek „viso gyvenimo reikalo“ apibrėžtys. Ir vienas, ir kitas ne tik gerokai įvairuoja tautų ir bendruomenių socialinių, ekonominių, kultūrinių ir kt. sąveikų erdvėje, bet ir nepaliaujamai (greičiau ar lėčiau, anksčiau ar vėliau) kinta – atsiranda, išnyksta, kyla ir nuvertėja, tampa mada ar „balta varna“.

Kaip ir kitos žmogiškosios identifikacijos sritys, pašaukimas yra socialinės integracijos–diferenciacijos funkcija, atspindinti bendruomenės dvasinio Viseto, kaip konsoliduojančio jos narių savivoką ir vaidmenis, vaizdinio pagrindą. Evoliucijos eigoje gilėjanti atskirtis nuo išorinės aplinkos Visovės savivokai suteikia lemties statusą. Todėl ankstyvosiose žmonių bendrijose pašaukimas iš esmės yra absoliutaus pobūdžio įparei-

gojantis paskyrimas. Tradicinėse visuomenėse jo efektyvumas sąlygotas beveik visišku individualumo, asmenybiškumo ir savarankiško pasirinkimo nebuvimu. Individo neatsiejamumas nuo bendruomeninės kolektyvinės tapatybės aiškintinas ypatybių raiškos horizonto nebuvimu. Kiekviena individuali skirtis, neturinti bendruomeninės sankcijos, vertinama kaip anomalija ir skelbiama *tabu*. Tradicinėje sociumo stadijoje skirtų monopoliją turi tik bendruomenė *in toto*, kurios grupinę sąmonę konsoliduoja fundamentinė „mes“ išskirtinumo pajauta, konkretizuojama simboliuose kultūriniuose ir socialiniuose artefaktuose. Tokios skirtys ne tik skatina Mes-grupės kaip vienintelių „žmonių“ savimonę, bet ir atriboja *Kitus* – svetimus, kurie kvalifikuojami kaip „ne-žmonės“ – daiktai, barbarai, gyvuliai ir pan.

Kultūriniu-istoriniu aspektu skirtinos dvi pašaukimo reikšminės intencijos. Primityviose visuomenėse tam tikros grupės ar individo išskyrimas turi išrinkimo ir paskirties pobūdį funkciname socialinių vaidmenų „lauke“. Tokia paskirtis (bet kurioje socialiai reikšmingoje srityje) – vadų, šamanų (žynių), pranašų iš esmės nukreipta į bendruomeninio viseto, visuomeninės vienybės ir stabilumo palaikymą, afirmavimą ir interpretavimą kintančioje gamtinėje, istorinėje ir kultūrinėje realybėje.

Išrinkimas šiuo atveju numano atranką ir selekciją, vadovaujantis visuomenei reikšmingais kriterijais ir požymiais (pvz., kraujo, giminystės ryšiais, sakralinio pobūdžio gebėjimais ir pan.). Pašaukimas čia sutampa su tarnyste bendruomenei, grupei, šeimai, Dievui, idėjai, tiesai, tautai, valstybei ir kt. Kiekvieno šių objektų eksplikacija socialinėje praktikoje atskleidžia jų, kaip visuomeninio Viseto, konkretizaciją socialinių ir kultūrinių koordinačių sistemoje.

Pažymėtina, kad nepaisant modernioje kultūrinėje antropologijoje plėtojamos tokios modernizuotos paskirties, kaip sakralinės legitimacijos padarinio interpretaciją, pirminių socialinių kolektyvų atžvilgiu tikslingiau kalbėti apie stichinį tokios kolektyvinės valios / sprendimo rezultatą. Todėl čia pašaukimas–paskirtis gali būti savotiškai „projektuojamas“: tam tikri svarbūs visai bendrijai užsiėmimai tampa paveldimais vienoje ar kitoje giminėje, tėvai gali dėl savų sumetimų pašvęsti dar negimusius vaikus apibrėžtai veiklai ir t. t.

Individualių gebėjimų nesvarbumas legendose apie tokius „pašvęstuosius“ netgi pabrėžiamas iškeliant jų išorišką tarsi netinkamumą, neatitikimą skiriamais socialiniams vaidmenims, plačiai eksponuojant jų akivaizdžius fizinius, dvasinius ir net intelektualinius trūkumus. Visuminė

sociumo sankcija savotiško išankstinio sulyginimo būdu ne tik demokratizavo bendruomeninio pritarimo ir pasitikėjimo delegavimą, bet ir eliminavo potencialias asmenybiškumo anomijos sociumo integralumui grėsmes. Pašauktumo nepriklausomybė nuo išskirtinumo suponuojama ir koreguojama kolektyvinės išminties galiomis, tarnaujančiomis socialinės selekcijos „filtrais“.

Gimininės santvarkos peraugimas į organizuotas teritorines ir politines-valstybines struktūras reiškė ir socialinės konsolidacijos būdu sudėtingėjimą, kartu ir atskiro žmogaus naudingų gebėjimų pritaikymo viešosiose ir veiklinėse erdvėse galimybes. Pirmiausia tai reikėsi talentų kaip konkrečių produktyvių savybių rinkinio supratimą, atsispindintį, pvz., jau graikų legendose apie naudingus visuomenei išradimus ir ypač meninius-kultūrinius gebėjimus vienyti piliečius kuriant išpūdingus, sociumo galią demonstruojančius renginius, statant visuomeninės ir sakralinės paskirties pastatus ir pan. Tuo pat metu kultūriniuose mituose nuolat pabrėžiami saiko, ribos, apibrėžtumo ir užbaigtumo momentai, kuriuos peržengus talentas virsta destruktivia jėga ir sukelia fatalines ne tik pačiam kūrėjui (Prometėjo, Ikaro atvejai), bet ir visai bendruomenei (Fajetono, Edipo mitai) pasekmes. Taip pašaukimas tampa sąlyginai laisvo, bet determinuoto išsirinkimo ir veiklinės savirealizacijos erdve, kuriose derinami ir harmonizuojami individualūs ir visuomeniniai siekiai, politiniai ir sankcionuojami priimtini veikimo būdai.

Istorijos evoliucijoje gilėjanti socialinė ir kultūrinė visuomenės diferenciacija ne tik perskyrė ir įtvirtino skirtingą sudėtingėjančių individo ir kolektyvo santykių konfigūraciją, regimą ir šiandienos civilizacinėje ir socialinėje-kultūrinėje Vakarų–Rytų mentalitetų sankirtoje. Darbo pasidalijimas ir praktinės veiklos profesionalizacija industrinėse visuomenėse neregėtai paskatino ir išplėtė asmenybinio pasirinkimo perspektyvas. Tuo tarpu Rytų visuomenėse, netgi savitai išsivysčiusiose (pvz., Japonijoje, Kinijoje), išliko ištikimybės vienai profesijai ar veiklos sričiai per visą gyvenimą tradicija, organiškai suaugusi su tokios savirealizacijos formų ir turinio savitarpio difuzija.

Pastarasis momentas savotiškai paryškina ir pagilina skirtis tarp laisvųjų profesijų, tradiciškai siejamų su pašaukimu ir gamybiniais-technologiniais procesais, kurios įvaldomos, keičiamos ir t. t. Tarnystė asocijuojasi su viršasmeniniu atsidavimu, iškilimu virš dalinumo, empirijos, rutinos ir yra išskirtinis užsiėmimas, idealiai tapatinantis visas dalis ir visuotinybes, atkuriantis (kad ir vizionieriškai) pirmapradės organiškos

Vienovės archetipiką. Ontologiniu atžvilgiu (t. y. Būties-pasaulyje dimensijoje) tai – tarnavimas visai žmonijai, civilizacijai, kultūrai etc. Tokio išrinktumo priežastys ir motyvai neracionalizuojami, o interpretuojami kaip Likimo ženklas, savotiškas individualios egzistencijos į(si)prasminimo „trigeris“.

Fatumo ir Apvaizdos mitologemos, dominavusios Antikos ir Viduramžių mentalume, iš esmės transformuojasi Renesanso kultūriniuose-dvasiniuose lūžiuose. Dieviškosios misijos kuriant pasaulį neužbaigtumas ir žmogaus–titano kosmiško pašaukimo tęsti ir užbaigti Dievo pradėtą pasaulėkūros procesą, radikaliai diversifikuoja galimų šiame pasaulyje užsiėmimų ir profesijų pasirinkimą, jų žemiškų ir praktiškų tikslų pagrindus. Žemiškojo gyvenimo įtvarkos idealai ir utopijos orientavo galimų savirealizacijos rūšių bei sričių spektrą ir individo asmenybinės saviraiškos potencialą.

Apšvietos projektas, iškėlęs racionalumo, žinių, išsilavinimo bei asmenybės ir visuomenės santykių paritetiškumo reikalavimus, atvėrė profesionalizmo ir veiklos rūšių nepaliaujamo augimo erą, sutapusią su pramonine revoliucija, urbanizacija, liberalios laisvės ir individualizmo prioritetais, aktualiais tiek industrinėse, tiek moderniose informacinėse visuomenėse.

Imanentinio ryšio tarp žmogaus ir Dievo pajauta pašaukime, nykstanti modernių profesijų gausoje, aštrina ir pačios žmonijos prigimties ir paskirties kosmose problemą ir daugeliu atvejų lemia jos redukciją į *proforientacijos*, edukologijos, andragogikos, apmokymo centrų ir kvalifikacijos kėlimo kursų ir kombinatų programines nuostatas ir tikslines funkcijas.

Taigi būdinga mitologijos ir religijos dominavimo epochoms žmogaus ir gamtos organiško Visoviškumo, Kosmoso ir Logoso vienovės pasaulėjauta vėlyvojoje modernybėje virsta socialinių atomų sąveika racionaliai, tiksliai veikiančiose sociotechninėse sistemose ir kompleksuose. Dirbtinis (antrinis) projektinis pagrindinių žmogaus veiklos sričių pobūdis reikalauja aiškių ir apibrėžtų (baigtinių) gebėjimų ir įgūdžių, atitinkančių technogeninės civilizacijos valdomumo ir efektyvaus sisteminio funkcionavimo kriterijus.

Žmogaus būtis pasaulyje istoriškai, socialiai ir funkciškai išskaidyta į gausybę struktūrinių-kvalifikacinių ir profesinių-hierarchinių rangų tipų ir lygių. Jų sąveikų, suvokiant ir sprendžiant skirtingas ir priešingas socialinio, kultūrinio, politinio ir psichologinio sambūvio problemas,

kompleksiškumas, vis labiau primenantis modernaus meno avangarde naudojamą asambliažo techniką, ženklina šiuolaikinės civilizacijos raidoje ryškėjančią krizės situaciją, sąlygotą žmonijos bendrosios socialinės evoliucijos stimulo – organiško Viseto – pajautos išblėsimą, socialinio solidarumo regresiją ir kultūrinio identiškumo eroziją marginalumo, kontrtapatybių ir subkultūrinių virsmų stichijoje. Pasaulis, užvaldytas žmonių, sekusių Apšvietos idealais ir vertybėmis bei siekusių organizuotos, tikslingos ir valdomos aplinkos utopijos įkūnijimo, realizavosi sociotechniniuose, informaciniuose globaliniuose tinkluose. Apipintas jais pasaulis gimdo savotišką istorinio-organinio Viseto („Mes-žmonijos“ archetipo) simuliakrą – unifikuotą vienmatį žmogų, lengvai ir greitai kalkuliuojamą pradedant nuo genomo sekos išskaičiavimo iki jo gyvenimiškojo *habitus* (Pierre'o Bourdieu) inžinerijos tiek atomizuoto individo asmeninių galimybių, tiek viešųjų statusų realizavimo atžvilgiais.

Nenumaldomas ir negrįžtamas (neapgręžiamas) progresuojančios žmonijos siekis galutinai ir absoliučiai perimti Demiurgo funkcijas tapo beveik faktu ir tuo pat metu išryškino veiklinių žmogiškojo proto potencialų *limes*. Liminalumas (*liminality*) gali būti suprantamas kaip „sistemos perėjimo iš vieno būvio į kitą stadiją, prarandant struktūras, hierarchijas, elementų statusus“ (*Проективный философический словарь* 2003, 195). Tačiau toks perėjimas numano katastrofišką esamų įtvarkytų prasmų ir reikšmių sistemų destrukciją, kuri akumuliuoja entropinius procesus nepastebimai, bet įvyksta netikėtai ir dideliu mastu.

Paradoksalios situacijos natūralumas ypač simptomiškas tuo, kad visuotinė technologizacija, skatinanti į absoliutą orientuotą unifikaciją, progresuojančiais tempais naikina, eliminuoja, nutrina bet kokias skirtis, heterogenijas, unikumus ir marginalumus, kartu griaudama ir prasminių vykstančių procesų turinį, gaires ir orientyrus atsirandančioje naujoje ir nepažįstamoje aplinkoje.

Prasminio horizonto infliacija iki nulinio lygmens, modernios sąmonės fiksuojama kaip apokaliptinė situacija, kurioje bet kokia, netgi dalinė Būties racionalizacija veda į visuminį iracionalų rezultatą – greitėjančią kultūrinio ir socialinio solidarumo dezintegraciją.

Taigi, jei nuo archajinių bendruomenių iki Naujųjų laikų sociogamtinės raidos ir vystymosi suvoktis buvo siejama su ciklinio laiko sampratomis, sąlygojančiomis nuoseklų ir ritmingą visų įvykių dalinumo įprasminimą, įtraukiant juos į visuotinę priežastinę pasaulio raidos liniją, tai progresinis-linijinis laiko tėkmės supratimas suponuoja įvykių raidos

įprasminimo atnaujinimą plečiant diferencijuotų prasmų ratą, t. y. „dauginant esmes“. Eksponentinis novacijų srauto augimas „pralaužia“ deterministinio įprasminimo ribas bei substancinę pasaulio ir žmogaus būties polifoniją paverčia lygiaverčių, bet neturiningų formų, imituojančių visavertes prasmes, kakofoniją. Paulo Feyerabendo anarchinio pažinimo koncepcijos moto *Everything goes* tiesiogiai legitimuoja tokią ribinę situaciją kaip paieškos būseną, realizuojančią save tarp racionalumo ir absurdo, t. y. atveria potencialius realybės įprasminimo verifikacijos būdus kaip gnoseologines provokacijas augančio neapibrėžtumo sąlygomis.

Kadangi Renesanso ir Naujųjų laikų modernizaciniai impulsai stimuliavo specifinę visos ankstesnės pasaulinės istorijos atžvilgiu „grandininę reakciją“, sąlygojusią revoliucinius perversmus visose pagrindinėse žmogiškosios būties sferose, pradedant nuo protestantizmo ir baigiant šiuolaikine informacine revoliucija, permamos negalėjo nepaliesiti ir egzistencinių žmogiškumo pagrindų. Technologiniai šiuolaikinių civilizacijos sąrangų poveikiai pačiam jų kultūrinio įprasminimo procesui, kuriantys *ad hoc* reikšmines simuliacijas, kurios lengvai keičiamos / atnaujinamos, nepaliaujamai gilina sankirtas tarp tradicinių kultūrinės sąmonės identifikacijos būdų ir šiuolaikinių inovatyvių, projektinių ir konstrukcinių prasminio „asambliazo“ instrumentų.

Postmodernizmo inicijuota progresistinio mito rekonstrukcija ne-reiškė posūkio į tradicionalistinio naratyvo atgaivinimą, o tik ribos tarp jų nužymėjimą, t. y. čia Kosmosas sąmoningai ir kryptingai supriešinamas su Chaosu ir provokuoja tarpinio mentalumo – Chaososo – kultivaciją. Intelektinė jo legitimacija įgavo „absurdo filosofijos“ formą. Filosofiniu-pasaulėžiūrinio atžvilgiu absurdas išreiškia ekstremalią santykių tarp žmogaus, prarandančio egzistencijos gaires, ir pasaulio, išsėmusio savo dinaminės savikūros galimybes, padėtį. Krizinė santykiaujančių pusių sąveika vyksta „prasminio kurtumo“ atmosferoje ir produkuoja tarpusavio nesuvokimą, nenuspėjamumą ir be-prasmybės kaip normos tapsmą. Būtent tokia raida – devoliucija – atskleidžia gilumines nerimo–baimės–siaubo dimensijų vaidmenį egzistencinės žmogaus refleksijos lygmenyse.

Baimės ir Siaubo egzistencialų transgresyvumas

Žmogaus kaip gamtos dalies neatsiejamumas išteka iš jo vienybės su visa natūralia aplinka pajautos, išgyvenamos kaip tarpusavio santykių harmonizacijos laidas. Tuo pat metu visuotinės gyvojo pasaulio evoliuci-

jos eigoje gilėjantis atotrūkis nepaliaujamai iškreipia organiškų santykių simetriją, išryškinančią jos žmogiškosios dimensijos ambivalentiškumą. Jo pagrindu formuojasi tik žmogiškajai sąmonei būdinga egzistencijos imanentinio prieštaravimo suvoktis.

Pirmykštėse bendruomenėse tokia neapibrėžta baimė-nerimas dėl jaučiamos nepilnatvės, atskirties, gilinamos kiekvienu egzistavimo ir veiklos aktu, išgyvenamas kaip grėsmė dėl tokio neišvengiamo totalumo „deficito“, kurio suma tik didėja. Išėitis čia regima pasąmoningo *hilozoizmo* – visuotinio gyvybingumo – išvalgoje, konkrečiose ritualinėse praktikose, įgaunančiose antropomorfizacijos pobūdį. Kolektyvinio mentalumo, būdingo pirmykštėms bendruomenėms, kontekste visuotinis reiškinių – gyvų ir negyvų (taip pat ir perėjusių abi stadijas – mirusiųjų) – sužmoginimas vertintinas: 1) gnoseologiniu požiūriu, kaip analoginis aplinkos pažinimo ir įsisavinimo / susigyvenimo metodas, ir 2) ontologiniu atžvilgiu – kaip socialinės identifikacijos būdas, tarsi išplečiant savo galių aplinkai ribas.

Gilėjant socialinei saviorganizacijai, nuolat kaskart atsiveria naujos galimybės, kurių potencijos ir pasekmės neaiškios ar sunkiai įprasminamos, todėl nežinomybė skatina permanentinio nerimo būsenas. Tokia įtemptų santykių su pasauliu situacija paleoantropologų fiksuojama jau nuo priešistorinių epochų. Kolektyvo ar individo sėkmė čia gali prišaukti antgamtinių stichijų rūstybę dėl visuotinės ir nepavaldžios žmogui tvarkos pažeidimo, t. y. užtraukti *hybris* (gr. *kerštas*), todėl būtina kurti išankstinių atsvarų sistemą – ritualus, numaldančius antropomorfinių stichijų pyktį, puoselėti tradicinius veikimo aplinkoje būdus, laikytis saiko ir nustatytų ribų. Tai gali būti įvairūs *tabu*, protėvių-vėlių perspėjimai ir įspūdingi įspėjantys ženklai, tarp kurių pasižymi numirėlių keršto grėsmė.

Kitas potencialios baimės ir siaubo aspektas kyla dėl mirusiųjų pavydo gyviesiems – tai neteisybės pajauta dėl bendro indėlio gyvenime, kuriuo naudojasi tik likusieji gyventi. Be to, mirusiųjų daugiau nei gyvųjų, tad jiems atverta galutinės tiesa, teikianti pranašumų darant įtaką gyvųjų veiklai. Tuo tarpu gyvųjų galimybės nepilnatviškos ir suvokiamos tik iš dalies (nes gyvenimas neužbaigtas...), o pasipildo (ar deleguojamos) iš Anapus. Kita vertus, ženklai ir mirusiųjų pasaulio gali būti provokacija – bandymas per nežinomas jų daromo poveikio pasekmes išiveržti (grįžti) į šį pasaulį ir gauti kažkokią kompensaciją iš besinaudojančių gyvenimo gėrybėmis.

Antropomorfiniu požiūriu esmingas yra įsitikinimas, kad Anapilyje mirusieji viską žino, o gyvieji – tik dalį. Patirtis, šiame pasaulyje turinti individualų pobūdį, Anapilyje žinojimas visumiškas, tad mirusieji valdo visą gimininę patirtį, ir jei nusiteikę panaudoti ją piktam, tai turi daugybę galių, prieš kurias individai bejėgiai. Todėl gyvieji šioje mistinėje-metafizinėje sąveikoje gali remtis arba tradicija (kvazigimininė patirtis), arba (ir vis daugiau) protu, siejama su tiesiogine praktika. Šios pakraipos formavo įsitikinimą, kad mirusieji gali būti kokiais nors būdais (maginiais-simboliniais ir veikliniais-praktiniais) neutralizuoti, nuolat „įtvarkomi“ (pvz., kapų priežiūra, vėliau – mišių užpirkimas ir pan.) ir lieka savo amžino poilsio vietose, nekeldami grėsmės gyviesiems.

Pažymėtina, kad lavonų deginimo kultūrose mirusieji kelia kur kas mažiau rūpesčių, kadangi nelieka jų materialaus apvalkalo, o vėlės eina tiesiai į dangų ir toliau nepajėgia tiesiogiai (fiziškai) paveikti gyvųjų reikalų. Laidojimo žemėje kultūrose (lygiagrečiai mumifikavimo, balzamavimo ir kt. papročiuose) padėtis labiau komplikauta. Kadangi išlieka materialinė kūnų substancija, jų prisikėlimo grėsmė lieka aktuali problema gyviems gentainiams. Todėl čia stebima ryški apsaugos nuo jų būdų įvairovė – kapinės (šventos vietos) kaip specifinė erdvė, iš kurios mirusieji negali išeiti be reikšmingų priežasčių ir motyvų; karstai, mirusiųjų surišimas (krikščionybėje – simboliniais rožančiais), kapų tvarkymo ritualai ir ritmas (Vėlinės). Paminėtina tam tikra jų modifikacija – *Helovynas* (Visų Šventųjų minėjimas) kaip savotiškas mirusiųjų „jaukinimas“ juoko ir grotesko kultūros priemonėmis. Tai aktyvistinis numirėlių tramdymo būdas natūralaus siaubo „klounizacijos“ imitavimo būdais kuriant lengvus, socialiai ir psichologiškai priimtinius (humoro forma) kultūrinio-simbolinio santykių tarp šio ir ano pasaulių kanalizavimo, įtvarkos, reguliavimo būdus.

Iškėlęs šią hipotezę antropologijos ir evoliucinės psichologijos tyrinėtojas Akopas Nazaretjanas konstatuoja, kad dėl mirusiųjų keršto atsirandanti socialiniuose kolektyvuose įtampa evoliuciškai sąlygojo hominidų bandų nekonfrontacinio solidarumo plėtrą, jų tarpusavio pagalbą – ligonių, vaikų, moterų ir senjų palaikymą ir t. t. Negyvėlių keliamas siaubas tapo efektyviu socialinių santykių reguliavimo būdu, nes: (1) kerštingo numirėlio vaizdinys ribojo agresiją, žudynes rūšies viduje; (2) evoliucinėje atrankoje išliko tik tos bandos, kurių narių vaizduotė buvo geriau išvystyta, t. y. imli fobijoms, tabu ir kt. reguliatyvams; (3) pomirtinio keršto baimė skatino meilę ir atjautą gyviems silpnesniesiems,

kartu stimuliuodama ir dvasinės kultūros motyvaciją (Назаретян 2002, 76).

Galima teigti, kad pirmąkart bendrijose baimė kaip haliucinuojančio regėjimo kuriami vaizdiniai istoriškai inicijavo pirmąsias egzistencinės tarpusavio skirtis ir bendrybes, stimuliuojusias civilizacinių-kultūrinių socialinės saviorganizacijos aspektų svarbos augimą.

Tačiau būtina skirti nerimo–baimės–siaubo, kaip nesinonimiškų fenomenų, suvoktis. Nerimas laukia pavojaus, kurį nujaučia, ir pasikliauja savo jėgomis. Baimė siejama su žinojimu apie kylančių nuogastavimų šaltinį, konstruojamą vaizduotės. Siaubas charakterizuoja būseną patekus į netikėtą, nenusipėjamo ir nelaukto pavojaus situaciją, kuriai neįmanoma pasirengti.

Baimė kyla iš galimybės (tikimybės, o ne iš aktualaus įvykio), t. y. iš potencijos, o ne iš akto (ligos būtis išlaisvina nuo baimės susirgti). Todėl baimė kaip tokia yra gryna siaubo potencija, kurią emocinis vaizduotės prisotinimas kreipia į begalybę, net jei jos empirinis-daiktinis substratas deaktualizavosi. Atitinkamai, jei baimė reliatyvi, sąlyginė, konjunktūrinė, tai siaubas – substancialus, savipakankamas ir savivartis. Baimės priežastys konkrečios (ligos, aukščio baimė), o siaubas yra pačių daiktų savybė, o ne vidinės psichinės būsenos charakteristika.

Būtent šiuo pagrindu siaubas tampa pagrindiniu modernios civilizacijos raidos ir intelektinės-dvasinės motyvacijos varikliu*. Veikliniais pasaulinės aplinkos pertvarkos stimuliais formuojama pasaulėžiūra skatino kurti savą, visiškai žmogui pavaldžią dirbtinę aplinką ir sąmoningai-racionaliai reguliuojamą tolesnės žmonijos evoliucijos eigą. Technogeninės civilizacijos atsiradimas išryškino tokios sukonstruotos „pilnatvės“ svetimumą kultūrai dėl jos universalistinių ir unifikacinių ambicijų, priešiško individualumui ir prasmėkūros laisvei, sudarančiai bet kurios brandžios istorinės kultūros *sine qua non*. Pilnatvės vizija transformavosi į beasmenę tuštumą, kurios principinis neapibrėžiamumas kultūros ir moralės sąvokomis bei bedvasis tiksliskumas esmingai priešingas įvairiškai ir organiškai istorinei-kultūrinei Visovei.

Todėl technoevoliucijos konstruojama dirbtinė aplinka neišgyvenama nei visavertiškai, nei egzistenciškai ir gilina nerimą ir baimę dėl paties sociumo raidos sukeliama stichijų, nepavaldžių nei kultūrai, nei protui, nei moralei. Idealių visuomenės ir asmenybės intencijų sankirta su globalios technosferos plėtros poreikiais atveria Chaoso augimo perspektyvą, nes susigyvenimas su juo reikalauja kito mentalumo, kitos logi-

kos ir kitokios asmenybės. Pats civilizacinės ir dvasinės krizės gilėjimas aktualizuoja pašaukimo dimensijos svarbą kaip gebėjimą atverti naujus prasminius egzistencinius orientyrus.

Pašaukimo futuristika

Kaip pati žmonija tapo absurdo kultūros kūrėja ir nešėja, taip ir jos kūrybinės vaizduotės pastangos suponuoja krizinės situacijos sprendimus. Konstruktyvaus absurdo supratimo kontekste tai reiškia bendruomenės narių skaidymąsi, būdingą visoms sudėtingoms sistemoms. Vieni elementai bando prisitaikyti, rasti prasmingumą chaotiškai kintančiuose virsmuose, kiti – marginalai, savo elgesiu, veikla, reakcijomis orientuojasi į liminalumo, išorės ribų pajautą, fiksaciją ir įprasminimą. „Socialiniai autsaideriai ir pranašai, avantiūristai ir apsišaukėliai, nepripažinti genijai ir politiniai radikalai, meninis avangardas ir andergraundas, etninės mažumos ir kriminalai įprastose situacijose suvokiami kaip deviantai-nevykėliai. Bet liminali situacija – tai jų žvaigždžių valanda“ (*Проективный философический словарь* 2003, 224). Apibrėžto charakterio neturėjimas, akistatų su įprastinėmis situacijomis vengimas, iššūkių ignoravimas eliminuoja tradicinių prasminių struktūrų determinacinį poveikį ir „perkelia“ individo elgsenos ir veiklos savirealizaciją į laisvės ir potencialios kūrybinės atmosferos aplinką.

Būtent tokioje situacijoje atsiveria principinės egzistencijos pagrindas – laisvė, kuri tuo pat metu yra ir prigimtinio žmogiškojo siaubo ištaka. Savos būties kvestionavimas išlaisvina asmenybę iš pasaulėbūties ribų ir determinantų. Baimė ir siaubas, kaip žmogiškųjų aistrų egzistenciniai stimulai, sudaro visas galimų žmogaus savirealizacijos vektorių įkūnijimo pasaulėbūtyje perspektyvinį horizontą.

Taigi galima teigti apie siaubo produktyvumą įveikiant visas kultūrinės evoliucijos eigoje sukurtas neadekvačias gilėjančiai realybės suvokčiai prasmines užtvaras kelyje į autentiškos žmogiškosios būties siekį. Blaise Pascalio, Sørenso *Kierkegaardo*, Karlo Jasperso, Martino *Heideggerio*, Jeano-Paulio Sartre'o, Alberto Camus vartotų egzistencialų sąvokos ir apibūdinimai substanciniu lygiu numano slypintį už jų metafizinį siaubą, kurio gnoseologinis, ontologinis ir refleksinis potencialas pats tampa pagrindu giluminei žmogiškosios būties pasaulyje atverčiai, pirmą kartą suformuluotai dar Ekleziasto.

Siaubo įveikos būdai. Vietoj pabaigos

1. Kultūrinėje žmonijos evoliucijoje žinomas didžiulis dvasinės-psichinės įtampos kolektyvuose ir asmenybėse reguliavimo potencialas. Pirmą kartą bendruomenėse tai – elgsenos rizikos situacijose ritualizacija. Magiškų ritualų įvairovė skirta nerimui pašalinti per ritualinių veikslių kartojimą iki visiškai jų rutinizacijos ir savotiškos „technologizacijos“ praktinės magijos priemonėmis. Modernybėje daugybė ritualinių praktikų sunyksta, kitos transformuojasi ir / ar profanuojamos, virsdamos popkultūros elementais, trečios modernizavosi ir tapo sudėtine vartojimo kultūros dalimi.

2. Reikšmingu siaubo įveikos komponentu tampa (yra būdinga vėlyvajai modernybei) *neopatijos* mada, vedanti į ritualo „kompresiją“ (sutankinimą), pro kurią prasiveržia naujos neapžįstamo siaubo, kylančio iš „futurošoko“, dėl nežinomybės ar nepaliaujamo ir neišsąmoninamo tikrovės virsmo metastazių formos. Čia siaubas gali būti „sukeistinamas“ sintezuojant jo raiškos būdus su įprastomis, žinomomis dvasinėmis praktikomis tradicinių ar modernistinių religijų ir tikėjimų kontekste. Todėl preventyvus siaubo formų įsisavinimas, pvz., *New Age* tipo judėjimuose, atveria plačias kultūrinių-dvasinių prasminių formų transgresijos į dar neišsąmonintą dvasios erdvės perspektyvas.

3. Eksponentine augimo sparta pasižyminti masinė kultūra formuoja išpūdingą siaubo pajautos išgyvenimo ir jo „jaukinimo“ meninę ir publicistinę sferoje kultūrinės semiotizacijos galimybes. Literatūra, kinas, vaizdo technika ir virtualių žaidimų industrija efektyviai transformuoja ir dekonstruoja tradicinius baimės ir siaubo kultūros stereotipus, versdami juos žaidimo ir šou kultūros elementais

Taigi kolektyvinėmis civilizacinės kultūros pastangomis siaubo tradicija tampa konstruktyvios liminalumo ir transgresyvumo dinamiškos detekcijos, identifikacijos ir simuliacijos, kaip bendrosios pasaulio ir žmonijos tarpusavio pažinimo strategijos vystymo projektu.

PASTABA

* Pasak anglų literatūrologės Noel Carroll, siaubo tematika europinėje kultūroje atsiranda dėl Apšvietos epochai būdingo ekspansyvumo, kuriai pradėjo oponuoti kylanti romantizmo „siaubo literatūros“ banga, paskatinusi vėlesnės iracionalistinės filosofijos renesansą (žr.: Carroll 1990, 56).

LITERATŪRA

1. Carroll N. 1990: *The Philosophy of Horror: Or, Paradoxes of the Heart*, New York/London.
2. <http://www.gazeta.ru/2001/09/19/dedustarcery.html>
3. Назаретян А. 2002: Архетип восставшего покойника как фактор социальной самоорганизации, *Вопросы философии*, № 11.
4. *Проективный философский словарь*, 2003: Москва.
5. Эпштейн М. 2004: *Знак пробела*, Москва.

DIALECTICS OF VOCATION: BETWEEN EXISTENTIAL FEAR AND METAPHYSICAL HORROR

Kęstutis Šerpetis

Summary

The article is devoted to problems of existential and philosophical dimensions of human vocation. After analysing vocation history and its structural features, the study discusses differences in the substance of fear and horror as the main motivations in the creative meaning of the human world.

The article also deals with the horror defeat ways in modern societies and mass culture.